INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

October-November-December-2021 E-ISSN – 2348-7143

International Research Fellows Association's

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Vol.-8, Issue-4

Recent Trends in Research

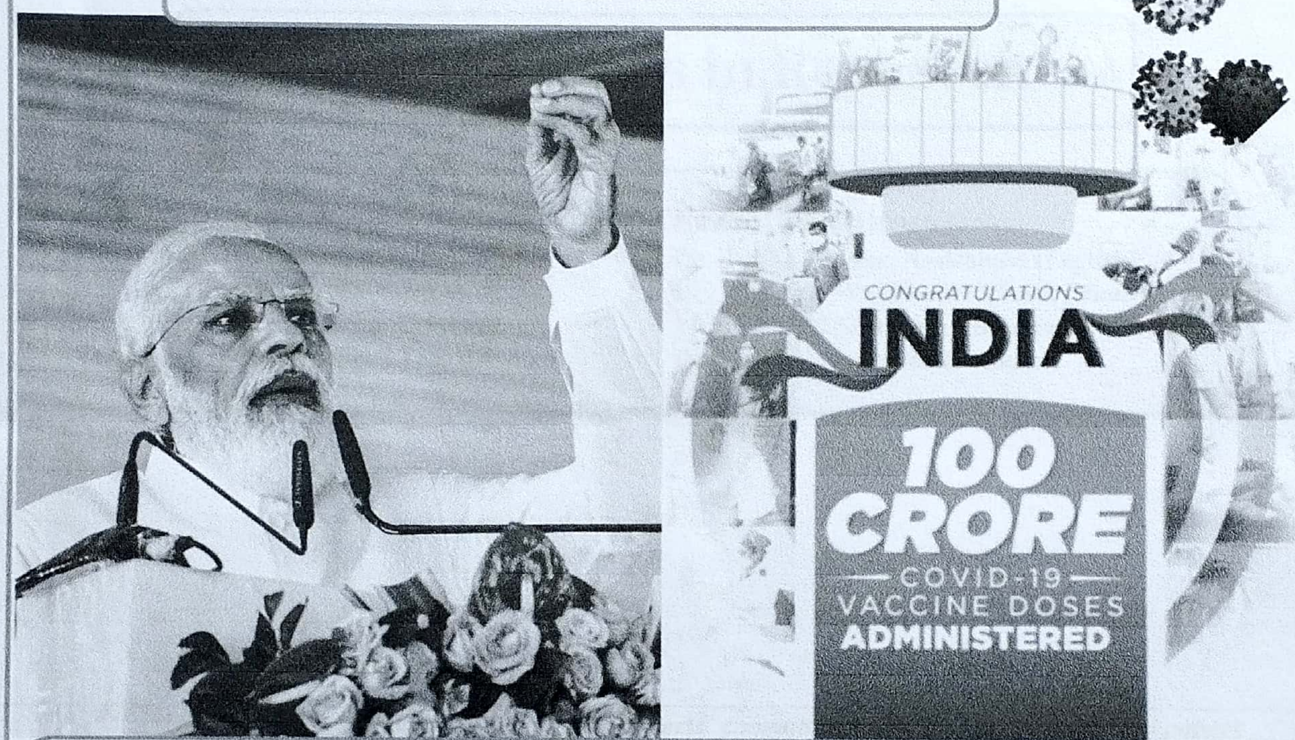

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Dr. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

RESEARCHJOURNEY

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Scanned with OKEN Scanner

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
	English Section		
1	The Use of Symbols and Imagery in Rabindranath Tagor's Selected Short Stories	**Dr. Abdul Anees Abdul Rasheed, Mrs. Kavita Kakhandki**	06
2	Rethinking Multiculturalism : An Overview	**Dr. T. M. Inamdar**	11
3	A Study of Ambivalence in Aravind Adiga's '*Selection Day*'	**Dr. N.Gunasekaran, Mrs. K.S. Shyalaja**	14
4	Power and Solidarity in Literary Discourse	**Dr. Prabhakar Hapse**	17
5	The Myth of *Yavakri* in Girish Karnad's *'The Fire and the Rain'*	**Dr. Sandeep Wagh**	20
6	Intertextuality in Jean Rhy's '*Wide Sargasso Sea*'	**Dr. Mahadev Waghmode**	23
7	Gender Inequality in Nayantara Sahgal's *'Storm in Chandigarh'*	**Dr. N. Gunasekaran, R. Santhi**	26
8	The Role of India Tourism Development Corporation (ITDC)	**Dr. Mahendra Agale**	31
9	Rain Water Harvesting and Watershed Management of Dhora Basin in Ahmednagar District	**Prof. Baban Avhad, Dr. R. D. Davankar**	35
10	Studies on Antifungal Properties of Freshwater Fish Skin Mucus	**D. K. Hiwarale**	41
11	Impact of Covid-19 on Agriculture Sector : Study of Ahmednagar Distirct	**Dr. Maruti Kekane**	45
12	State Wise Imbalances in the Growth of Area and Production of Sugarcane Crops in India	**Dr. B. S. Salunkhe**	49
13	A Study of the Care of Reading Materials in Ratnagiri District College Libraries	**Dr. Rajesh Rajam**	52
14	Library Automation in City College Libraries of Jalgaon, Dhule and Nandurbar	**Ratneshwar Bhavsar, Dr. Anil Chikate**	59
15	A Critical Study of Performance Management in Union Bank of India, Nagpur	**Dr. Sameer Kuduple**	70
16	Pandit Nehru Pancheel, Peaceful & 21 Centure World	**Dr. Pramod Sardar**	81
17	The Impact of' Non-Verbal Communication in the Class	**Dr. Balasaheb Yadav**	83
18	A Study of Self-Confidence among Tribals and Non-Tribals College Students	**Dr. J. P. Sontakke, Mr. Samadhan Patil**	89
19	Visual Representation of the Ideal Method of Teaching in Marathi Movie 'Ubuntu'	**Mr. Vaibhao Waghmare**	95
20	Studies of Microbial Fauna on Fish Skin Mucus of Channa Punctatus (Murrel)	**D. K. Hiwarale**	97
21	Scenario of Rural Household Distribution and Household Size in Dhule District	**Mr. Chaitanya Nikam, Dr. Jaydev, Dr .S. B. Patil**	102
	हिंदी विभाग		
22	भारतीय आचार्यो द्वारा प्रस्तुत काव्य लक्षण	**डॉ. मधुकर राठोड़**	108
23	'शकुंतला' महाकाव्य में अभिव्यंजित 'भारतीय संस्कृति'	**डॉ.विश्वनाथ महादू देशमुख**	113
24	'मंगल भवन'उपन्यास में ग्राम जीवन का चित्रण	**प्रो. देविदास बामणे**	118
25	मैत्रेयी पुष्पा के उपन्यासों में चित्रित नारी चितन	**डॉ. डी. बी. महाजन**	126

Scanned with OKEN Scanner

E-ISSN : 2348-7143
Oct-Dec 2021

26	दशम् दशक के हिंदी उपन्यासों में अस्पृश्यता	**डॉ. सन्मुख मुच्छटे**	130
27	लोकऋण उपन्यास की कथावस्तु का अनुशीलन और समस्याएँ	**डॉ.देविदास बामणे**	135
28	मनोज सोनकर के काव्य में चित्रित सामाजिक सरोकार	**डॉ. ज्ञानेश्वर महाजन**	140
29	वेदकुमार वेदालंकार : हिंदी अनुवाद में योगदान	**प्रा. शुभांगी खुडे**	143
30	मृदुला सिन्हा की कहानियों में आधुनिकतावाद	**डॉ.दीपाली गुम्मे**	146
31	हमारा संविधान हमारा सम्मान	**डॉ. मीना ठाकूर**	152
32	'नीला आकाश'की नायिका पर अम्बेडकरवादी विचारों का प्रभाव	**सायली डोळस, डॉ. मधुकर राठोड**	155
33	जल, कृषी, स्वास्थ्य, सामाजिक जीवन, औद्योगिक क्षेत्र के विकास में पर्यावरण का प्रभाव	**डॉ.मीना ठाकूर**	158
	मराठी विभाग		
34	उखाणा : लोकसाहित्य प्रकारातील लोकसंस्कृतीचे दर्शन	**डॉ. किरण पिंगळे**	162
35	लोकसाहित्याची सामाजिकता	**डॉ. मीनाक्षी पाटील**	167
36	मराठी-कोकणी भाषा : सांस्कृतिक परिचय	**प्रा.प्राची जोशी**	171
37	ग्रामदैवतांचे पौराणिक महत्त्व	**प्रा .सुनील जाधव**	180
38	डांगी लोकसाहित्यावर मराठी भाषेचा प्रभाव	**गिरीष गायकवाड**	184
39	संत चोखामेळा आणि संत रविदास यांच्या रचनेतील अस्पृश्यतेच्या जाणीवा	**डॉ. भा. ना. गाडेकर**	187
40	संत एकनाथांच्या भारूडांतील लोकदेवताविषयक लोकतत्त्वे	**स्वाती लवंगे, डॉ. दिलीप पवार**	194
41	भटक्यांच्या वेदनेची गाथा : बळी	**डॉ. मधुकर बैकरे**	207
42	आदिवासी कथा व आत्मकथनाची वाटचाल	**डॉ. मोतीराम देशमुख**	213
43	पहिले स्त्रीवादी आत्मकथन : *'मला उद्ध्वस्त व्हायचंय'*	**डॉ. एस. पी. पैकेकरी**	218
44	नजूबाई गावीत यांचे 'नवसा भिलणीचा एल्गार' - एक शोध'	**डॉ. विजया पाटील**	221
45	अण्णाभाऊ साठे यांचे ऐतिहासिक पोवाडे	**डॉ.सुरेश पाथरकर**	227
46	अण्णा भाऊ साठे यांचे तमाशातील योगदान	**डॉ. राजेश्वर दुडूकनाळे**	231
47	कवितेचा अनुवाद	**डॉ. बाळासाहेब खोमणे**	237
48	'मृत्युंजय' मधील कर्णचित्रण	**सौ. सुषमा जाधव**	241
49	१९७५ ते १९९० या कालखंडातील ग्रामीण कादंबरीचे बदलते स्वरूप	**डॉ. बिभीषण देशमुख**	248
50	दलित कविता : असमानता आणि अत्याचाराविरुद्धचा विद्रोह हुंकार	**डॉ. राष्ट्रपाल मेश्राम**	256
51	लतिका चौधरी यांचे ललित गद्य 'गवाक्ष' : एक आकलन	**डॉ. धनराज धनगर**	261
52	महात्मा फुले : वाङ्मय आणि कार्य	**डॉ. वाल्मिक आढावे**	272
53	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक तत्वज्ञान	**डॉ. जयश्री सरोदे**	277

Scanned with OKEN Scanner

लोकसाहित्याची सामाजिकता

प्रा. डॉ. मीनाक्षी पुंडलिक पाटील
मराठी विभाग प्रमुख
महिलारत्न पुष्पाताई हिरे महिला महाविद्यालय, मालेगाव.
9422031401

प्रस्तावना-

लोकसाहित्य या साहित्यप्रकारात लोकगीते, लोककथा, लोकनाट्य, लोककला असे अनेक उपप्रकार येतात. लोकगीत म्हटले की त्यात पुरुषांनी गायलेली, केवळ स्त्रियांनी गायलेली, केवळ विधी उत्सवात म्हणावयाची, खेळ नृत्यात गावयाची असे विविध प्रकार आढळतात. त्याच प्रकारे लोककथा -दैवत कथा, परिकथा, दंतकथा, रूपकथा हे प्रकार येतात. लोकनाट्य हा समूहाने सादर करावयाचा कलाप्रकार आहे. तो जरी आपल्या आधुनिक रंगमंचाच्या अविष्कारपेक्षा निराळा असला तरी अंगिक वाचिक अभिनय, श्रोता प्रेक्षकांचा सहभाग, नेपथ्य आणि प्रयोग याबाबत त्याचे प्रायोगिक कलांशी जवळचे नाते आहे. लोककला या साहित्य प्रकारात गोंधळ, वासुदेव, वाघ्या मुरळी ची गीते, नाट्य यांचा समावेश होतो. तसेच लोकभाषेचा विचार केला तर म्हणी, वाक्प्रचार, प्रहेलिका, कुटे त्या त्या भाषेतील सामाजिक संस्था, व्यक्ती आणि कुटुंब घटकांचे परस्पर संबंध, रूढी- परंपरा लोक समजुती आणि लोकविश्वास यांचे दर्शन घडते.

लोकसाहित्याची सामाजिकता-

वरील सर्व बाबींचा विचार केला तर लोकसाहित्य हे सामाजिक जीवनाशी खूप जवळचे नाते सांगते. लोकसाहित्याचा अभ्यास करताना अवतीभोवतीच्या लोकांच्या दैनंदिन जीवनातील आचार विचारांचे, रूढी परंपरांचे, श्रद्धा समजते सांस्कृतिक आकलन समाजाला होते.रोजच्या व्यवहारात आपण बोलताना अनेक म्हणी वाक्प्रचारांचा वापर करीत असतो. तो अगदी आपल्या बालपणापासून आपण करीत असतो. आई, आजी, बाबा आपणास बालगीते शिकवितात. वडीलधाऱ्या कडून आणि मित्र-मैत्रिणींकडून आपण हे सर्व ऐकत असतो. ही बोलीभाषा कळत-नकळत आपण शिकत असतो. त्याकरिता खास कुठल्या वर्गात जाऊन शिकावे लागत नाही. ऐकून ऐकून ते आपोआप मौखिक वारसा आपण का पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे देत राहतो. लहानांसारखेच मोठेही आपल्या व्यावसायिक जीवनात किंवा संसारिक प्रसंगात ही म्हणी व वाक्प्रचार यांचा वापर करीत असतात. लग्न, सण, समारंभ, धार्मिक कार्यक्रम यांच्यामध्ये विविध प्रकारची गाणी गायली जातात. याशिवाय खेळाची गाणी, जात्यावरची गाणी, औतामागची गाणी अशा अनेकविध स्वरूपात लोकगीते गायली जातात. एवढेच काय कुटुंबात कोणाचा मृत्यू झाला तरी गाण्याच्या रूपातून अभिव्यक्ती होताना दिसते. त्याचा देखील सामाजिक मनावर एक मोठा साहितियक परिणाम होताना दिसतो.

विविध समारंभाची गाणी, गोष्टी यासोबतच गावात जत्रा उत्सवाच्या प्रसंगी सादर होणारी काही नृत्य नाटके, तमाशा, बोहाडा, कलापथक यात आपण सामाजिक जीवनाचे प्रतिबिंब पडताना बघतो. " विधी कर्माच्या वेळी सण उत्सवाच्या वेळी लोकांनी पिढ्यानपिढ्या अंगिकारलेली रीत म्हणून ही गीते गायली जातात. नृत्यनाट्य खेळ या साहित्याचा कोणी एक निर्माता नसतो. लोकांनी परंपरेने सांभाळलेला वारसा असे

Scanned with OKEN Scanner

E-ISSN : 2348-7143
Oct-Dec 2021

लोक कथेप्रमाणे लोकनाट्य हाही अत्यंत मनोरंजक असा साहित्यप्रकार आहे. ग्रामीण भागात जत्रा, उत्सव, सण समारंभ, विधीही कर्माच्या प्रसंगी लोकनाट्य खेळले जात असते. मग त्यात गोंधळ, विधिनाट्य, बोहाडा हे लोकनाट्याचे निखळ प्रकार व्यवसायिक नाटकांपेक्षा वेगळ्या आहेत. लोकनाट्यात दशावतार, लळीत, तमाशा इत्यादींचाही समावेश होतो. लोकनाट्याचा लोक माणसावर होणारा परिणाम धर्मविधी शी संबंधित असण्या नसल्यामुळे बदलतो. हे जरी खरे असले तरी सगळेच लोकनाट्य प्रकार म्हणजे त्या समाजाच्या एकंदर सामाजिक संस्कृती अवस्थेचा निदर्शक असा आरसा असतो. समाजमन जशी मागणी करते तसा पुरवठा लोकनाट्य करते म्हणून सामाजिक अभिरुचीचे समाजाच्या आवडी-निवडीचे यथार्थ प्रतिबिंब लोकनाट्यात पडलेले दिसते. लोकनाट्य सादर करणारा कलावंत हा त्या काळाचे प्रतिनिधित्व करीत असतोच. तो समाजातून आलेला असल्यामुळे आपण समाजाचे एक जबाबदार घटक आहोत याचे भान लोक कलाकारांना सतत असते. महाराष्ट्रात सगळ्यात जास्त लोकप्रिय नाटक म्हणजे तमाशा. तमाशातील संवाद समाजस्थिती वरचे अत्यंत परिणामकारक देखील असते. लळित दशावतार बोहाडा या धर्मविधी तील संबंधित लोकनाट्य प्रकारात जी लवकिक संगे येतात तीही समाजातील काही बाबींचे दर्शन घडवणारी असतात. लळीत आतला ज्योतिषी म्हणतो ,"तुमच्या गावात आई-वडिलांची सेवा करीत नाही म्हणून पाऊस पडत नाही" हे सहज सांगून टाकतो. ती पद्धत प्रेक्षकांना आपल्या संस्कृतीतील मातृ पितृ देवो भव या उदात्त मूल्यांची आठवण करून देतो. नीती शिक्षणाचा आदर्श वस्तुपाठच हे लोकनाट्य व त्यातील लोककलाकार अत्यंत प्रगल्भ पणे देतात. महाराष्ट्रात सर्वत्र सादर होणाऱ्या लोकनाट्यतून देव-दानव, भले बुरे, खरेखोटे, स्थानिक परके इत्यादी तील द्वंद्व त्यातील सांस्कृतिक संघर्ष मांडताना दिसतात. समाज माणसाला असलेली चीड संताप लौकिक सोंगाच्या माध्यमातून, विडंबनाच्या माध्यमातून व्यक्त होताना दिसते.

लोकनाट्यात लोककला हा अत्यंत महत्त्वाचा उपघटक आहे. मानवी लोक समूहात ग्रामीण आणि नागरी असे साधारणपणे दोन भाग येतात. नागरीकरणाचा त्यातून उद्भवणाऱ्या दिखाऊ कृत्रिम पणाचा प्रभाव ग्रामीण पनागर जीवनपद्धतीवर पडला. त्यामुळे ग्रामीण भागातील जीवनशैली ही निसर्गाशी इमान राखणारी आणि पूर्णपणे नैसर्गिक असते. हे लोकसमूह आपले जीवन जगत असताना जगण्याचा अंगभूत भाग म्हणजे त्याचा होणारा कलात्मक अविष्कार म्हणजेच लोककला. लोककलेच समाजमन समाजजीवन उतरलेली दिसते याबाबत प्रभाकर मांडे म्हणतात," लोकांमध्ये प्रचलित असलेल्या मौखिक परंपरा म्हणजेच लोकसाहित्य असते. लोकसाहित्य लोकांचे असते व्यक्तीचे कधीही नसते." (5) म्हणजेच ती एकूणच समाजाची असते. त्यात प्रत्येक पावलावर समाज दर्शन होते. समाज या सर्व बाबींशी एकरूप झालेला दिसतो.

लोकशिक्षणाची प्रबोधनाची गरज लोकसमूहाच्या माध्यमातून पूर्ण होत असते. लोकसाहित्य म्हणजे लोकजीवनाचा आविष्कार नव्हे तर ती समाजजीवनाची गाथाच होय. समाजाची विविध वैशिष्ट्ये लोकसाहित्यातून पहावयास मिळतात. लोक जीवनातील रूढी प्रथा लोक समजुती विधी यांना समाजशास्त्रात ही अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. लोकजीवनातील हे घटक लोक साहित्यातही तितके महत्त्वाचे ठरतात आणि लोकजीवनाच्या या संबंधित घटकांचा अविष्कार लोकसाहित्यातून होत असल्यामुळे लोकसाहित्याचा आणि समाजशास्त्राचा संबंध अत्यंत जवळचा आहे लोकसाहित्यातून व्यक्त होणारे समाजजीवन आणि समाजमन वैशिष्ट्यपूर्ण असून सामाजिक जीवनाचे विविध पैलू त्यात पहावयास मिळतात. अशा रीतीने लोकसाहित्य हा

Scanned with OKEN Scanner

लोक कथेप्रमाणे लोकनाट्य हाही अत्यंत मनोरंजक असा साहित्यप्रकार आहे. ग्रामीण भागात जत्रा, उत्सव, सण समारंभ, विधीही कर्माच्या प्रसंगी लोकनाट्य खेळले जात असते. मग त्यात गोंधळ, विधिनाट्य, बोहाडा हे लोकनाट्याचे निखळ प्रकार व्यवसायिक नाटकांपेक्षा वेगळ्या आहेत. लोकनाट्यात दशावतार, लळीत, तमाशा इत्यादींचाही समावेश होतो. लोकनाट्याचा लोक माणसावर होणारा परिणाम धर्मविधी शी संबंधित असण्या नसल्यामुळे बदलतो. हे जरी खरे असले तरी सगळेच लोकनाट्य प्रकार म्हणजे त्या समाजाच्या एकंदर सामाजिक संस्कृती अवस्थेचा निदर्शक असा आरसा असतो. समाजमन जशी मागणी करते तसा पुरवठा लोकनाट्य करते म्हणून सामाजिक अभिरुचीचे समाजाच्या आवडी-निवडीचे यथार्थ प्रतिबिंब लोकनाट्यात पडलेले दिसते. लोकनाट्य सादर करणारा कलावंत हा त्या काळाचे प्रतिनिधित्व करीत असतोच. तो समाजातून आलेला असल्यामुळे आपण समाजाचे एक जबाबदार घटक आहोत याचे भान लोक कलाकारांना सतत असते. महाराष्ट्रात सगळ्यात जास्त लोकप्रिय नाटक म्हणजे तमाशा. तमाशातील संवाद समाजस्थिती वरचे अत्यंत परिणामकारक देखील असते. लळित दशावतार बोहाडा या धर्मविधी तील संबंधित लोकनाट्य प्रकारात जी लवकिक संगे येतात तीही समाजातील काही बाबींचे दर्शन घडवणारी असतात. लळीत आतला ज्योतिषी म्हणतो ,"तुमच्या गावात आई-वडिलांची सेवा करीत नाही म्हणून पाऊस पडत नाही" हे सहज सांगून टाकतो. ती पद्धत प्रेक्षकांना आपल्या संस्कृतीतील मातृ पितृ देवो भव या उदात्त मूल्यांची आठवण करून देतो. नीती शिक्षणाचा आदर्श वस्तुपाठच हे लोकनाट्य व त्यातील लोककलाकार अत्यंत प्रगल्भ पणे देतात. महाराष्ट्रात सर्वत्र सादर होणाऱ्या लोकनाट्यतून देव-दानव, भले बुरे, खरेखोटे, स्थानिक परके इत्यादी तील द्वंद्व त्यातील सांस्कृतिक संघर्ष मांडताना दिसतात. समाज माणसाला असलेली चीड संताप लौकिक सोंगाच्या माध्यमातून, विडंबनाच्या माध्यमातून व्यक्त होताना दिसते.

लोकनाट्यात लोककला हा अत्यंत महत्त्वाचा उपघटक आहे. मानवी लोक समूहात ग्रामीण आणि नागरी असे साधारणपणे दोन भाग येतात. नागरीकरणाचा त्यातून उद्भवणाऱ्या दिखाऊ कृत्रिम पणाचा प्रभाव ग्रामीण पनागर जीवनपद्धतीवर पडला. त्यामुळे ग्रामीण भागातील जीवनशैली ही निसर्गाशी इमान राखणारी आणि पूर्णपणे नैसर्गिक असते. हे लोकसमूह आपले जीवन जगत असताना जगण्याचा अंगभूत भाग म्हणजे त्याचा होणारा कलात्मक अविष्कार म्हणजेच लोककला. लोककलेच समाजमन समाजजीवन उतरलेली दिसते याबाबत प्रभाकर मांडे म्हणतात," लोकांमध्ये प्रचलित असलेल्या मौखिक परंपरा म्हणजेच लोकसाहित्य असते. लोकसाहित्य लोकांचे असते व्यक्तीचे कधीही नसते." (5) म्हणजेच ती एकूणच समाजाची असते. त्यात प्रत्येक पावलावर समाज दर्शन होते. समाज या सर्व बाबींशी एकरूप झालेला दिसतो.

लोकशिक्षणाची प्रबोधनाची गरज लोकसमूहाच्या माध्यमातून पूर्ण होत असते. लोकसाहित्य म्हणजे लोकजीवनाचा आविष्कार नव्हे तर ती समाजजीवनाची गाथाच होय. समाजाची विविध वैशिष्ट्ये लोकसाहित्यातून पहावयास मिळतात. लोक जीवनातील रूढी प्रथा लोक समजुती विधी यांना समाजशास्त्रात ही अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. लोकजीवनातील हे घटक लोक साहित्यातही तितके महत्त्वाचे ठरतात आणि लोकजीवनाच्या या संबंधित घटकांचा अविष्कार लोकसाहित्यातून होत असल्यामुळे लोकसाहित्याचा आणि समाजशास्त्राचा संबंध अत्यंत जवळचा आहे लोकसाहित्यातून व्यक्त होणारे समाजजीवन आणि समाजमन वैशिष्ट्यपूर्ण असून सामाजिक जीवनाचे विविध पैलू त्यात पहावयास मिळतात. अशा रीतीने लोकसाहित्य हा

Scanned with OKEN Scanner

E-ISSN : 2348-7143
Oct-Dec 2021

समाजमनाचा आरसा आहे आणि लोकसाहित्याच्या प्रत्येक उपघटक आतून आपल्याला समाज संस्कृतीचे यथार्थ दर्शन घडते.

संदर्भसूची

१. लोकवाङ्मय, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक, पृष्ठ -1, लेखक -डॉ. सुरेश पाटील, प्रा. सुनंदा पाटील, डॉ. सुधीर कोठावदे
२. लोकसाहित्य- संस्कृती दर्शन, देसाई बापूराव, प्रथमावृत्ती, पृष्ठ-13
३. लोकवाङ्मय, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ नाशिक, पृष्ठ -1, लेखक -डॉ. सुरेश पाटील, प्रा. सुनंदा पाटील, डॉ. सुधीर कोठावदे
४. मोत्याचा कंठा, माडखोलकर उमा, विजय प्रकाशन, नागपूर, प्रथम प्रथमावृत्ती, पृष्ठ-3
५. लोकसाहित्याचे स्वरूप, डॉ. प्रभाकर मांडे, प्रथमावृत्ती, पृष्ठ -20

Scanned with OKEN Scanner